

Korszerűsödő alapelvek a büntető eljárásban

I.

Általános megjegyzések

A büntető eljárás célját, feladatait, intézményeit, résztvevőinek joghelyzetét, lefolytatásának rendjét és mindezek tételesjogi szabályozását az európai kontinens országokban mintegy két évszázada *előzetesen lefektetett elvi tételek* határozzák meg, amelyeket az elmélet és a gyakorlat a büntető eljárás alapelveinek ismert és nevezett el. Az alapelvek *komplex* tartalmúak és kialakulásuk nemcsak a büntető eljárás, s az eljárási jog s nem is csupán a bűnügyi praxis és tudományok előrehaladására, hanem az általános jogi, politikai, társadalmi, történelmi változásokra s a rájuk vonatkozó nézetek fejlődésére vezethető vissza. Ennélfogva az alapelvek *történeti képződmények*, amelyek az idők folyamán többé-kevésbé változó tartalommal és terminológiával, de mégis bizonyos *relatív állandósággal* jellemezték és jellemzik ma is az egyes országok büntető eljárásának egész rendszerét.¹ A francia forradalmi törvényhozás (1791–93), illetőleg a napoleoni büntető eljárási kódex (1808) után és nyomán alkotott kontinentális kódexek elvi felépítésükben és részlet-szabályaikban a ma már klasszikusnak számító alapelvek kifejeződésai. Mindemellett az alapelvek francia "modellje" országokként *módosulva* élt és él tovább, így a német-osztrák jogterületen és hazánkban is.

Választott témánk indokoltá tenné – mintegy bevezetőül – az alapelvek jelentőségét, rendeltetését, tartalmát *szélesebb összefüggésekben* befolyásoló különféle okoknak legalább vázlatos áttekintését. Így különösen a büntető eljárási alapelvek mikénti "megválasztását" és hatókörük megállapítását *közvetlenül* vagy *közvetve* érintő, azokat a más jogági vagy egyéb – nem is jogi – szakterületre tartozó, társadalmi, politikai, kriminálpolitikai, kriminológiai stb. tényezőket, amelyeknek elvi alapjai *maguk is változásokon*, koncepcionális átalakulásokon mentek és mennek keresztül. Ezúttal azonban kitérni nem, hanem csupán *utalni* van mód a processzuális alapelvek mai felfogására is kiható olyan társadalmi követelményekre, mint: a demokratizmus, az igazságosság, az alkotmányos jogok biztosítása, a humanizmus, a törvényesség, az egyenlő elbánás, a hatékony hatósági, eljárás igénye. Nem kétséges, hogy mindezek a látszólagos általánosságok a *legszélesebb értelemben* vett büntető eljárási alapelveknek is tekinthetők, amelyek napjainkban jobban előtérben vannak, mint a múltban bármikor, s fokozottan korszerűek a büntető eljárás rendszerében.

¹ L. az ókorig visszamenően Molnár Imre: Büntető és büntető eljárásjogi alapelvek római jogi előzményei. Acta Juridica et Politica. Tom 48. Szeged, 1996. 167–182. p. Átfogóan a régebbi hazai irodalomban Wlassics Gyula: A bűnvádi eljárás alapelvei. Budapest, 1885. Témánkat érintő alapkérdésekben újabb tanulmány Kereszty Béla: A vádelv története és szabályozása az első magyar Bp-ben. Acta Juridica et Politica. Tom. 41. Szeged, 1992. 301–313. p.

Ezeket előrebocsátva, ezúttal kizárólag a büntető eljárás jó részt hagyományos és *szoros értelemben* vett alapelveinek jelen állapotára nyílik lehetőség pillantást vetni, de ezt sem az alapelvek és a szempontok teljességének igényével. Túlnyomó részt a hazai s érintőlegesen az újabb nyugat-európai tételes jogi szabályozásokat és fejlődési tendenciákat vettük alapul. A kiindulás szükségszerűen az a kérdés-feltevés lehet, mi a helye és szerepe a kodifikált büntető eljárásjogunkat egy évszázada uraló *vegyes rendszerben* a nyomozóelvnek és a védőelvnek.

II. A nyomozóelv

Logikusnak tekinthető, hogy a vegyes eljárási rendszerben a büntető eljárás *előkészítő* (nyomozási, esetleges vizsgálati) szakaszában a nyomozóelvnek, a *bíróági* eljárásban a védőelvnek a "kisugárzása" a jellemző; a kérdés csak az, hogy milyen arányban. Általánosságban megállapítható, hogy a büntető eljárásban a vegyes rendszer – régen is, de ma talán még inkább – a *védőelv túlsúlyával* érvényesül.² De mindenesetre a nyomozásban (vizsgálatban), a *nyomozó elvnek* és egyben a *hivatalból való eljárás* (officialitás) elvének megfelelően, a büntető eljárást hivatalból indítják meg és a bűnüldözési teendőket is *hivatalból* teljesítik a hatóságok (a magánvádas és a magánindítványos ügyek kivételével). A *gyanúsított kézrekerítése*, a bűncselekmény alapvető *ténybeli* részleteinek felderítése és az erre vonatkozó *bizonyítékok összegyűjtése*, rögzítése par excellence *nyomozási* feladat.

Ugyanakkor már a nyomozás *vádra orientáltsága* mutatkozik meg a nyomozás céljában és teljesítésének végső határában: a nyomozást a *vádlónak* a vádemelés kérdésében való döntéséhez szükséges *tájékoztatásáig* kell folytatni.³ (Tehát nem feladata a nyomozásnak a bírói ítéletben megkívánt, minden részletre kiterjedő tényállás-megállapítás). Továbbá: az önállóan, hivatalból végzendő teendők körébe *nem tartoznak* bele a személyi szabadságot [így de lege lata: Be. 93. § (1) bek.], sőt – nálunk valószínűleg de lege ferenda – más lényeges állampolgári jogokat korlátozó *kényszerintézkedések* (házkutatás stb.); ezek elrendelésére már a nyomozási szakaszban is a bíróság jogosult (nyomozási bíró, vizsgálóbíró). Az önálló nyomozó hatósági jogkör indokolt korlátozását jelenti nálunk az a kodifikációs törekvés is, hogy a *nyomozás megszüntetésére*, amelyben a vádemelés szükségtelensége fejeződik ki, általában az *ügyész* kapjon jogosultságot olyan ügyekben is, amelyekben nem ő, hanem a nyomozó hatóság nyomozott.

E néhány példából is kitűnik a büntető eljárás előkészítő szakaszában – az egyébként továbbra is uralkodó – nyomozóelv hatályosulásának bizonyos *differenciálódása*.

² Így az 1896. évi XXXIII. tc-be foglalt Büntető Perrendtartás – Bp. – indokolása, továbbá, ezzel egyezően: *Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve.* Budapest, 1916. 93. p., *Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve.* Budapest, 1916. 42. p. *Angyal Pál: (A magyar büntető eljárásjog tankönyve. I. Budapest, 1915. 257. p.)* szerint a vegyes büntető eljárási rendszert helyesebb mérsékelt vagy modern vádrendszernek nevezni.

³ Így Bp. 83. §.

III.

A vádelv

A büntető eljárás vegyes rendszerét – a nyomozóelvnél erősebben – meghatározó vádelv, mondhatni világszerte, ma is örzi klasszikus "rangját" az eljárási alapelvek között. A vád az eljárásnak – a védelemtől és az ítélkezéstől *elkülönített* – egyik alapvető funkciója. A vád, ebben az önállóságában, ugyanakkor *alapja és feltétele* az egyébként ugyancsak önálló (független) bíróság eljárásának; vád nélkül nem indulhat, illetőleg nem folytatható bírósági eljárás: *nemo iudex sine actore*. E sarkalatos tételben teljesen egyeztek a régebbi és újabb, hazai és külföldi törvénykönyvek [jelenleg: Be. 9. § (2) bek.]. Abban a kérdésben azonban, hogy mi a vád közelebbi tartalma, hatálya, melyek ennek további processzuális következményei, melyek a vádban – különösen az ügyészi (köz)vádban – gyökerező *részjogosítványok*, illetőleg *kötelezettségek*: már vannak nem lényegtelen eltérések a tételes jogi szabályozásokban és az elméleti felfogásokban.

Az e körbe tartozó, szerteágazó – részben a jogalkalmazási gyakorlatban és a kodifikációs elgondolásokban is jelentkező – problémák közül e helyütt csak néhánynak a megemlítésére van mód. Talán ezek is érzékeltetik a vádelv napjainkban való érvényesülésében észlelhető *változásokat*.

1. *A vádmonopólium kérdése*. A bírósági eljárás alapjául szolgáló vád fajtái között régóta megkülönböztetik a *közvédat* és a *magánvédat*; az előbbire a külön, erre a célra szervezett *állami hatóság* (az ügyészség), az utóbbira a bűncselekmény *sértettje* a jogosult. Sem ügyészi, sem sértetti vádmonopólium ma már lévén, a kérdés a tételes jogokban: a közvédat és a magánvédat *aránya* (egymáshoz való viszonya).

Kevésbé az eleve *magánvádra* üldözendő *bűncselekmények* kiválasztásában, mint abban a kérdésben vannak eltérő megoldások, hogy a *közvédra* üldözendő bűncselekmények esetén a sértett magánvádlóként *kaphat-e* egyáltalán bármiféle szerepet is, s ha igen, mikor és milyen?

A régebbi hazai jog (a 1896. évi XXXIII. tc-be foglalt Büntető Perrendtartás – Bp. – 41–42. §) a sértett – közvédas ügyben lehetséges – magánvádjára nézve *megengedhető*, későbbi jogunk s a jelenleg hatályos szabályozás is (Be. 54. §) *negatív* álláspontra helyezkedett. A sértett ilyen – rendszerint *pótmagánvádlóinak* nevezett – jogot általában abban az esetben *kap* a tételes jogokban, ha az ügyész a feljelentés, illetőleg a nyomozás eredménye alapján *nem emel* vádat, avagy ha a megemelt vádat később *elejti*.⁴ A sértett processzuális jogosítványai – ma világszerte kívánatosnak tartott – bővítésének szempontja azonban azt is indokolhatná, hogy a sértett pótmagánvádlókénti fellépésének számítana az az eset is, amikor a sértett fellebbezést jelent be *az ügyész által meg nem fellebbezett felmentő* ítélet ellen [L. a Bp. hasonló megoldását: 52. § (2) bek.; 383. § III. 1. pont, 2. b., pont].

2. *Az ügyészi vádemelési jog*. A vád *előkészítésének* tekinthető nyomozás eredménye alapján kerül sor a vád (emelése vagy nem emelése) kérdésében való állásfoglalásra. Az, hogy itt a törvény által létesített ügyészi *jogosítványról* vagy *kötelezettségről*, illetőleg mindkettőről van-e szó, még ma is vitatott elméletben, gyakorlatban egyaránt; éspedig olyan *tovább*, alább (IV. pont) érintendő összefüggésekben is, mint az

⁴ Már *Vámbery* rámutatott arra, hogy "a sértett magánvádjára a hatósági vádmonopóliumnak aránylag a legcélszerűbb korrekтивuma, mert a sértettnek a büntetéstől érintett érdekében rejlik a legerősebb biztosíték a büntett üldözésére" (i.m. 91. p.)

officialitás, legalitás, opportunitás elve. Mindenesetre a konkrét bűnügyek sorsát, megindítását, lefolytatását is befolyásoló, utóbb említett alapelvek elsődlegesen és közvetlenül a vádelvvel függenek össze, s a közzvádló ügyész mindennapi tevékenységét *gyakorlati* oldalról érintik.

Igaz, hogy a *tételes jog* e tekintetben is elvileg szuverén módon rendelkezhet, de az is kétségtelen, hogy a mindenkori jogi szabályozásnak szükségszerűen elvi, sőt *alapelvi* keretek között kell maradnia. Így pl. olyankor is, amikor a törvény, a ma elterjedt jogalkotói megoldás szerint, kerüli *kógens* rendelkezésekkel az ügyész kezét megkötni a vád kérdésében való állásfoglalásnál, mintegy módot adva *ügyészi mérlegelés* alapján a vádemeléstől való "eltekingésre" az ügyész által indokoltak talált esetekben. Innen (is) van az, hogy míg a törvény az eljárásban hozható hatósági (nemcsak bírósági) határozatok hozatalának alapját, feltételét általában pontosan meghatározza, addig az egyik legjelentősebb – a nyomozást lezáró, a bírósági eljárást megindító – döntést, a vádemelést illetően mellőzi az *egyértelmű* rendelkezést. Mindazonáltal ebben a tekintetben bizonyára eligazítanak az *ügyészi szakmai gyakorlati ismeretek*, és a törvényből vonható következtetések [Az ügyész a nyomozati iratok átvizsgálásának "eredményéhez képest" emel vádat; Be. 145. § (2) bek.]. Ez az európai országokban általánosan mondható helyzet⁵ mégsem látszik megnyugtatónak a *vádelv* hatályosulásával szorosnak összefüggő abban az alapvető kérdésben, hogy mikor is "van helye" vádemelésnek.

3. *A vád képvisellete; rendelkezés a váddal.* Minthogy a vádképviselést a megemelt vádnak megfelelő bírósági határozat hozatalának szorgalmazása az ügyész részére biztosított eljárási eszközökkel, ennek előfeltétele, hogy az ügyész a bírósági *tárgyaláson jelen legyen*. Ennek ellenére a hazai jog [Be. 19. § (2) bek.] *nem* minden ügyben írja elő az ügyész *kötelező* részvételét a tárgyaláson, sőt az ügyész jelenléte nélkül tárgyalható ügyek körének *bővítésére* irányuló törekvések is vannak. Pedig aligha kétséges, hogy az ügyész távollétében tartott tárgyalás nem felel meg a vádelv gyakorlati követelményeinek és ténylegesen nélkülözi a kontradiktórius eljárás jellegét is.

De az ügyész részvétele nélküli tárgyaláson a *vádmódosítás* (változtatás, kiterjesztés) és a vádelejtési jog gyakorlása is nehézkessé válik (csak írásban lehetséges), holott ezek a jogosítványok is beletartoznak a vádképviselést fogalmába, mint a váddal *e körben* való rendelkezési jog tartozékai. A *tételes jogok* egyrészt nem mindig fordítanak kellő figyelmet a vádváltoztatás folytán érintett *védelmi* érdekekre [pl. a Be. 209. § (3) bek-e még vádkiterjesztés esetére és kérelemre sem írja elő a tárgyalás kötelező elnapolását], másfelől – részben a joggyakorlatban is bizonytalanságot okozva – a *vádelejtés* jelentőségét és hatályát értékelik tévesen. A vádelejtés joga a *váddal való rendelkezési jog* szerves része, amelyet a hazai [Be. 209. § (1) bek.] és a többi európai kódex szerint az ügyész a *vádemeléstől* a vádat elbíró bírósági *határozat* meghozataláig gyakorolhat. (Rendszerint a tárgyaláson, de a bírósági eljárás egész tartama alatt, tárgyaláson kívül is). Nem szabályozhat tehát a váddal való rendelkezési jog, végső sorban a vádelv sérelme nélkül a *tételes jog* pl. akként, – noha vannak ilyen kodifikációs elképzelések –, hogy az ügyész az első fokú *tárgyalást előkészítő szakaszban* nem ejtheti el a vádat.⁶

Jogalkotói és joggyakorlati félreértések keletkezhetnek a vádnak a tárgyaláson tartandó *perbeszéd* során való fenntartása, illetőleg elejtése indokoltságának kérdésé-

⁵ Pl. a 1988. évi olasz *Codice di Procedure Penale* 50. cikke is – megjelölve a kivételeket – csak annyit mond, hogy "a vádemelés hivatalból történik".

⁶ A tárgyalás kérdésében hasonló akkori joghelyzet magyarázatául a szakirodalomban megállapították: "Természetesen – mint az eljárás bármely szakában – a főtárgyalás előkészítése alatt is bejelentheti a vádló, hogy vádját elejti". (Auer György–Mendelényi László: A bünvádi eljárási jog. II. Budapest, 1930. 31. p.)

ben is. Ebben a tekintetben ma is időtálló a vádelv, a váddal való rendelkezés helyes felfogását tükröző Bp. régi szabálya (315. §): "A vádló, amennyiben a vádlottat elítélhetőnek tartja, indokolt indítványt terjeszt elő a vádlottnak bűnösül kimondása és a büntetési tétel tárgyában... Ha a vádló a vádlottat elítélhetőnek nem tartja, a vádat elejti". Tehát csak ez a két eset lehetséges; az a – tételes jogban ugyan szabályozható – harmadik eset, hogy az ügyész, bár a vádlottat elítélhetőnek nem tartja, nem ejti el a vádat, hanem indítványozza a bíróságnak a vádlott felmentését (ti. a "vád alól", amelyet, szerinte is fennálló alaptalansága ellenére, fenntartott): ellentétes a vádnak a vádelvben benne rejlő rendeltetésével, értelmével, feltételeivel. Ez a felismerés még azzal az okfejtéssel sem cáfolható, hogy a felmentő ítélet, illetőleg a vádelejtés folytán hozott eljárást megszüntető végzés eljárás-dogmatikai természete nem ugyanaz. (Mert ti. a ártatlanság vélelmének érvényesülése szempontjából ugyanaz).

4. *A vádhoz kötöttség kérdése.* Ebben a témában a vád és az ítélet viszonyáról van szó, amely a két alapvető eljárási funkció elkülönülése ellenére is tisztázást igénylő kérdéseket vet fel napjainkban is. A vád nemcsak a bírósági eljárás feltétele, hanem alapvetően meghatározza a bírósági ítékezés ténybeli kereteit is; csak a megvádolt személy és csak annak vádba tett cselekménye felől lehet bírósági döntést hozni. [A jogállamok igazságszolgáltatási rendszerében általános szabály; Be. 9. §. (2) bek.]. Az ítékezés vádhoz kötöttségének a vádelvből következő ez a szabálya, amely tulajdonképpen maga a vádelv, főleg a tettazonosság régtől fogva ismert és teljesen külön tárgyalásra tartozó problémakörét foglalja magában. Azt a kérdést pedig, hogy az ítélet vádhoz kötöttsége, a vád tárgyává tett tényeken túlmenően, kiterjed-e a bűncselekménynek a vád szerinti minősítésére, sőt az indítványozott büntetés nemére és mértékére is, a jogalkotás és a gyakorlat régóta általában negatív döntötte el. [A bíróságot a tényállás jogi elbírálásában az indítványok nem kötik; Be. 163. § (2) bek.].⁷

Már problematikusabb kérdés, hogy a vád által – pontosabban: a vádiratban – indítványozott bizonyítás felvételéhez a bíróság kötve van-e? Erről a régebbi és újabb kódexek is vagy hallgatnak, vagy nem egyértelműen rendelkeznek (pl. a Be. 199. §-a sem). A vegyes rendszerben érvényesülő vádelven nyugvó ügyféli pernek, különösen amely a tárgyaláson a keresztkérdés – fakultatív vagy kötelező – intézményét ismeri, alighanem ma is az a megoldás felel meg, amelyet 1896. évi Bp-nk – mintegy a felek e körben is érvényesülő rendelkezési jogaként – alkalmazott. Eszerint: a tanács elnöke a főtárgyalásra "a vádiratban felsorolt tanúkat és szakértőket megidézti" (286. §);⁸ továbbá: a megidézettek kihallgatása a főtárgyaláson "csak a felek beleegyezésével vagy az esetben mellőzhető, ha a bíróság azt teljesen feleslegesnek tartja" [306. § (2) bek.].

Figyelemre méltók az újabb kódexekben, így a Be-nkben is található azok a rendelkezések, amelyek a bírósági eljárási cselekmények foganatosításával, és különösen a határozatokkal kapcsolatban lehetővé, más esetekben kötelezővé teszik, a rendes eljárásoktól eltérő, ún. külön eljárások lefolytatásához pedig feltételként írják elő az előzetes ügyészi indítványtételt. Ezek a szabályozások természetesen nem a vádhoz kötöttség kifejezett megnyilvánulásai, de mindenesetre a vádelvvel közvetett összefüggésben álló

⁷ Teljes kötöttség a vádhoz csak a tiszta vádrendszerben létezett, de a vegyes rendszerben "a vádlót nem lehet az ügynek ítékezés alá terjesztése után is a pernek feltétlen urává tenni". (Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog I. Budapest, 1901. 31. p.) Kivételes sajátos kötöttség ma is: a súlyosítási tilalom, ha az ügyész nem élt perorvoslattal a vádlott terhére (Be. 241. §).

⁸ Szakirodalmi állásfoglalás: "A vádiratban megjelölt tanúkat és szakértőket az elnök megidézni köteles... A védelem tehát a tanúk valamelyikének mellőzését nem kérheti" (Auer-Mendelényi: i. m. 22. p.)

törvényi eszközök a közvád és az ítékezés alanyai közötti egyensúly biztosításában az említett speciális eljárásokban.

IV.

Officialitás, legalitás, opportunitás

1. A *hivatalból való eljárás* (officialitás) ma is a *legjellegzetesebb* alapelve a büntető eljárásnak, amelynek kialakulása a jogtörténeti fejlődés legrégebb korszakaira nyúlik vissza. Ehhez az a felismerés vezetett, hogy a bűncselekmények leleplezéséhez és az elkövetők megbüntetéséhez nemcsak sértetti magánérdekek, hanem közösségi, társadalmi érdekek is fűződnek. Már a XIII. században a kánoni jog, majd a világi (állami) törvényhozások szerint *kérelem* (feljelentés, panasz) *nélkül is* nyomozni kellett a bűncselekmények elkövetői után s így ez lett az egyik alapvonása a büntető eljárás később kifejlődött *nyomozó rendszerének*. A hivatalból való bűnüldözés gyakorlata, eltérő formák között, még az *angol vádrendszerű eljárásban* is meghonosodott, majd torzulásait (kínvallatás, bizonyítási babonák stb.) levetkőzve, mint nyomozóelv megtalálta fő érvényesülési területét a XIX. századi *kontinentális vegyes rendszer* szerinti büntető eljárás *előkészítő szakaszában*. Ez a helyzet ma is fennáll, a kódexek főszabályként deklarálják az állami szervek (nyomozó hatóság, ügyészség) jogát és kötelezettségét a bűncselekmények kinyomozására és az elkövetők kézrekerítésére. Az officialitás elve azonban az eljárás *bírósági szakaszában is* irányadó bizonyos körben; a bíróság csak vád alapján ugyan, de egyébként hivatalból végzi eljárási (bizonyítási) cselekményeit, igaz, a felek processzuális jogosítványainak érvényesülése mellett. A perorvoslati eljárásban is jórészt hivatalból végzendő feladatok vannak (pl. a felülbírálat során), noha maga az eljárás csak a felek indítványára indulhat meg.

Viszonylag korán felismerték azonban, hogy a bűncselekmények kérelem nélküli (hivatalból való) üldözése nem lehet minden körülmények között, feltétlenül érvényesülő elv. Az officialitás elve alóli *kivételek* esetei és indokai fokozatosan utat törtek maguknak, amelyek egyébként részben a már tárgyalt *vádelv*, részben az alább következő *legalitás* és *opportunitás* elvének fogalom körével is érintkeznek. Az officialitás elvére vonatkozó *korszerűsítési törekvések* is lényegében az *indokolt kivételek* problémakörében mozognak, illetőleg az állami szerveknek, valamint az eljárás résztvevőinek aktivitása közötti helyes viszony megteremtését célozzák.

A hivatalból, illetőleg a magánindítványra, vagy magánvádra üldözendő, bűncselekmények megfelelő *arányának* kialakítása ma is fontos jogalkotói feladat. Alapvetően kettős kiindulásponton van szükség. A bűncselekmények aggasztó mennyiségi és minőségi (veszélyességi) mutatói *változatlanul a hivatalból való eljárás* elvének előtérben tartását indokolják. Ugyanakkor a túlnyomórészt vagy tipikusan a magánszféra érdekkörén belül maradó bűnözés elleni fellépés hatékonyságát nem csökkentené a *sértett magánvadjára* (pótmagánvadjára) folytatandó eljárások körének bizonyos fokú *jogszabályi bővítése*. (A bővítés indokolt lehetne a magánindítványra büntethető bűncselekmények tekintetében is). Egyébként is ezek azok a bűncselekmények, amelyeknek hivatalból, közvád alapján való üldözése gyakran negatív hatások kiváltására volna alkalmas a bármennyire is pozitív célú állam tevékenységben.

A officialitás elvének érvényesülését érintő – az opportunitás elvén kívüli – *korlátok, kivételek* a tételes jogokban egyes eljárási cselekményekkel, határozatokkal kapcsolatban jelentkeznek, összefüggésben az ügyféli pernek a felek akaratát (rendelkezési

jogát) napjainkban mindjobban honoráló sajátosságaival. *Általános szabály* ugyan, hogy a bíróság hivatalból is rendelhet el bizonyítást, de az gyakran csak *kisegítő* jellegű lehet. A keresztkérdézéses eljárásban ugyanis a felek által indítványozott tanúk kihallgatása a tárgyaláson – a tanácselnök kérdéseit is *megelőzve* – érdemben a *felek feladata*.⁹

Azt is előírják egyes kódexek [jelenleg a Be. 87. § (4) bek-e is], hogy a terhelt *beismerése* esetén is meg kell szerezni az *egyéb bizonyítékokat*; ez a hivatalból végzett bizonyíték-beszerzés azonban teljesen *elmarad* abban a külön eljárásban, amikor a terhelt *beismerésben* van és a tárgyalásról *lemond*.

A kódexek többsége [kivéve jelenleg a Be. 236. § (1) bek.] úgy szabályoz, hogy a felek *perorvoslatára* indult eljárásban az ügy felülbírálata sem hivatalból, hanem általában az is a felek *perorvoslati támadása* szabta keretekben történik.

Az officialitás elvének példaként kiragadott, említett korlátai, jóllehet méltányolandó gyakorlati érdekeket is szolgálnak, esetenként akadályozhatják is az igazságszolgáltatásra hivatott bíróságot az *igazság feltárásában* és az *igazságos döntésben*.

2. *A törvényesség (legalitás) elve*. A büntető eljárási alapelvek a jogtörténeti, jogalkotási, joggyakorlati fejlődés termékei, de kialakulásukban nagy szerep jutott a *tudomány*nak is. A gyakorlatban a maguk *tisztaságában* nem is jelentek meg, inkább mint *elméleti konstrukciók* hatottak. Ez *hatványozottan vonatkozik* a legalitás elvére, amely magyarra "törvényesség"-nek fordítva, nem is teljesen fedi az irodalomban neki tulajdonított tartalmat. Az eljárási törvények a legalitást, mint alapelvet *kifejezetten* általában *nem* fogalmazzák meg. (A helyzet hasonló több más alapelv esetében is). Mindenesetre a legalitás elvének érvényesülését az *eljárási törvény* különböző rendelkezéseinek *egybevetése* és magyarázata útján lehet – vagy nem lehet – felismerni (vagy félreismerni). Elsősorban a *vádeltvre* és a *hivatalból való eljárás alapelvére* vonatkozó rendelkezések közvetítésével igazodhatunk el abban a kérdésben, hogy a legalitás elve milyen jelentőséget kap az adott eljárási rendszerben.

A hagyományos és lényegében ma is uralkodó felfogás szerint a legalitás elve az állami közvádoló hatóság, az *ügyészség irányában* hatályosul, és azt jelenti, hogy az ügyészek kötelesek – a magánindítványra vagy magánvádra üldözendők kivételével – minden bűncselekményt *nyomoztatni*, majd, ha a büntetethezesség és a büntető eljárás feltételei – meggyőződéssel alapuló értékelésük szerint – fennállanak, az eredményesen nyomozott ügyekben *vádat is emelni*. A legalitás – e processzuális értelemben felfogott – elvének gyökere a *büntető anyagi jogban* van. Az államnak ugyanis büntetőjogi igénye keletkezik a bűncselekmények elkövetőivel szemben, amely igény *csak bíróság előtt* érvényesíthető, viszont a bírósági eljárás *csak vádra* indulhat meg. Ezek szerint tehát a közvadás bűncselekmények elkövetői elleni ügyészi vádemelés a *feltétele* az állami büntető igény érvényesítésének. Ezért *kötelező* az eredményesen lenyomozott bűncselekmények állami üldözését lehetővé tevő vádemelés, amely kötelezettség¹⁰ a *Btk-ból* következik; "az anyagi Btk tenorja ("büntetendő") a legalitási elv uralmára utal."¹¹

Nyilvánvaló, hogy a legalitás elve az *officialitás* elvével rokon, annak következménye. Míg azonban az officialitás elve (a magánindítványos és magánvádas ügyek kivételével) bűncselekmények esetén *általánosságban* a büntető eljárások külön kérelem nélküli megindítására és lefolytatására kötelezi a hatóságokat (a nyomozó és ügyészi

⁹ Az olasz kódex (190. cikk) főszabályként ki is mondja: "A bizonyítást a felek kérelmére kell elrendelni", hivatalból csak: "a törvény által meghatározott esetekben".

¹⁰ A sértettnek ilyen kötelezettsége nincs, mert az állam csak fakultatív vádjogot (magánvád) ad neki.

¹¹ Vámbéry: i.m. 46. p.

szerveket, de eljárásuk során egyes hivatalból teendő intézkedésekre a bíróságokat is), addig a legalitás elve már *csak egy hatóságnak*, a közvádoló ügyészségnek szól és annak is *csak egyik*, bár meghatározó jelentőségű *köteletségéről*, a vádemelésről; már ti. a bűncselekmények miatti bírósági felelősségrevonás feltételei fennforgásának eseteiben.¹²

Régóta felismerték azonban, hogy a legalitás elvének *abszolút* jellegű, kivétel nélkül, minden ügyben való érvényesítése ("*Fiat justitia et pereat mundus*") olykor *hátrányára* is válhat a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás érdekeinek. Különböző okok tehetik *feleslegessé*, sőt *indokolatlanná* konkrét esetekben a vádemelést az egyébként kétségtelenül megvalósult és büntetendő bűncselekmények miatt; így: politikai, büntetőpolitikai, bűnüldözési, szociális, méltányossági stb. megfontolások. Ezek jelentőségének felismerése vezetett a *kivételek* indokoltságának elismerésére a kötelező vádemelés szabálya alól és megteremtette – a legalitás (törvényesség) elvének ellenpárjaként – az opportunitás (célszerűség) fogalomkörét és elvét (ha egyelőre még nem is "alapelvét") a büntető eljárásban.¹³

3. A *célszerűség (opportunitás) elvének* érvényesülésével kapcsolatban a problémák ma már *nem* is egy ilyen elv *léjogosultságában*, hanem abban jelentkeznek, hogy szükséges-e, egyáltalán lehet-e a vádemelés mellőzésére általános, *egyértelműen eligazító* ajánlásokat vagy előírásokat adni az eljárási törvényben, avagy a vádemelés eseti mellőzésének szempontjait inkább rá kellene bízni az *ügyészi gyakorlatra*.¹⁴ Az a megoldás terjedt el, hogy a törvény szabályoz *bizonyos eljárási formákat, intézményeket*, amelyek – mérlegelendő feltételekhez kötött – alkalmazása során mellőzhető a vádemelés. A vádemelés végleges vagy ideiglenes (vádemelés elhalasztása stb.) mellőzésére kidolgozott többféle okokat és változatokat *gyakorlati igények* nyilván indokolhatják.

Az is biztos azonban, hogy a legalitás elve alóli, parttalan célszerűségi megfontolásokra alapított *túl sok kivétel*¹⁵ – törvényileg kötelező, avagy ügyészi mérlegelésre bízott, fakultatív jelleggel – *szubjektív elemek* nem kívánatos mértékű behatolását eredményezheti a bűnüldöző és igazságszolgáltatási tevékenységbe, ami az igazságosság, a törvény előtti egyenlőség követelményét is sértheti.¹⁶ Ezért óvni kell attól, hogy a legalitás elvének *elsődlegességét* az opportunitás *másodlagos* szempontjainak elburjánzása akár a jogalkotásban, akár a joggyakorlatban csorbíthassa.¹⁷ *Hatályos jogunkban* erről

¹² Mindamellet *Vámbéry* (i. m. 156. p.) megjegyezte: "Akármily határozottsággal fogadja is el valamely törvényhozás a legalitás elvét, ennek gyakorlati érvényesülése nagyon kétséges mindaddig, míg a királyi ügyészség tagjai függnek a kormány utasításától". Nem biztos, hogy ez a megállapítás időt álló, hiszen ma már az ügyészség nem királyi. Vagy talán mégis időtálló?

¹³ *Király Tibor*: Legalitás a büntető eljárásban c. (Jogtudományi Közöny 1986. évi 5. sz.) és *Bárd Károly*: Legalitás és bűnüldözés c. (Jogtudományi Közöny 1986. évi 9. sz.) tanulmányaikban jogtörténeti megalapozással, széles irodalmi apparátusra támaszkodva, büntetőjogi, büntető eljárásjogi, kriminológiai, kriminálpolitikai összefüggésekben tárgyalják a legalitás elvét, s ennek az officialitás és az opportunitás elvéhez való viszonyát. Elmélyült elemzéseik alapján, részben eltérő érveléssel, arra a végkövetkeztetésre jutnak, hogy a legalitás elvét indokolt újra értelmezni, egyoldalúságait korrigálni.

¹⁴ *Balogh Jenő* erről közel 100 évvel ezelőtt így vélekedett: "Nincs modern törvényhozás, amely az opportunitás elvét mint ilyent elfogadta volna." De azért, akkori szerzőkre is hivatkozva, hozzátette: "Merülhetnek és tényleg merülnek is fel olyan körülmények, amelyek a legalitás elvének "minden kivétel nélkül, feltétlenül keresztül hajtását gyakorlatilag lehetlenné teszik" (i. m. 201–202. p.)

¹⁵ Pl. az 1877. évi, sokszor módosított *német Strafprozessordnung* (151–154/a §) nyolc ilyen kivételt sorol fel.

¹⁶ Egyes régi szerzők (*Balogh* i. m. 201. p., *Vámbéry* i. m. 46. p.) egyenesen az "ügyészi önkény" vesztését idézték fel.

¹⁷ *Kertész Imre* egyik tanulmányában (A legalitás eróziója, az opportunitás inváziója. L. az 1. sz. jegyzetben. id. Acta Tom.48.151–158. p.) külföldi és hazai irodalmi nézetekre hivatkozva, inkább az opportunitás, mint a legalitás elsőbbségét véli felfedezni az újabb nyugati jogalkotásokban és jogszemlélet-

egyelőre nincs szó, de példák előfordulnak. Ilyen a nyomozás megtagadásának [mód. Be. 127. § (2)–(3) bek.], valamint megszüntetésének [mód. Be. 139. § (2)–(3) bek.] lehetősége a gyanúsított együttműködéséhez fűződő nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdekből. Konkrét esetekben bizonyára rendkívüli áttekintő és jövőbe látó képességet, egyúttal mérhetetlen bizalomelőlegezést igényel a büntető eljárástól való szabadulást még ilyen eszközzel is vállaló – az elterjedt szerencsétlen, életszerűtlen kifejezéssel: "együttműködő" – gyanúsítottól remélt (ígért) haszon (szolgálat) "lemérése"; a mellett ez az egész intézmény több irányú visszaélésekre is alkalmat adhat.

V.

A rendelkezési "elv" (jog) problémája

Nem ugyan eljárási alapelvről, de olyan elvi jelentőségű szabályokról tanúskodnak az utóbbi évtizedekben keletkezett európai büntető eljárási kódexek, amelyekben a felek *újszerű eljárási jogosítványai*, sőt olykor a büntetőügy eldöntésére is közvetlenül kiható rendelkezési jogai fejeződnek ki. Az alapjaiban ma is egyes eljárási rendszer módosulásai az *ügyféli per* kifejlődése irányában mutatnak és bennük a büntetőügyek lefolytatásának és eldöntésének új formái jelennek meg. A felek közreműködése a bizonyításban és más eljárási cselekményekben intenzívebbé és sokoldalúbbá válik; a jogalkotó az egyre terebélyesedő *külön*, különleges, egyszerűsített, gyorsított, de már-már *rendesnek számító* eljárásokban rendszerint alternatív, ugyanakkor bizonyos rendelkező jellegű jogosítványokat biztosít számukra az ügy érdemi elbírálásában és a büntető szankció kiválasztásában is.¹⁸

E szerteágazó problematikának ezúttal csak az alapkérdéseit érintve, általánosságban megjegyezhető: amennyire helyes keresni a büntető eljárásban végbemenő jogvitában a felek jogosítványainak *további bővítési* lehetőségeit (a nyomozásban való részvétel; a vádló és a terhelt jogai a bíróság előtti bizonyítási eljárásban; a fakultatív rendszerű keresztkérdés [pontosabban: az ügyfelek általi tanúkihallgatás] a tárgyaláson; a perorvoslati jogosultság tartalma stb.), annyira elfogadhatatlan lenne az ügyféli rendelkezési jogok bármiféle *kiterjesztése* közvetlenül az ügy *érdemi eldöntésére*. Idevonatkozólag ugyanis a modern (vagyis az elmúlt két évszázadban a kontinensen kifejlődött) eljárási koncepció *alaptétele* változatlan: a felek a *hivatalból való eljárás* és a kapcsolódó többi klasszikus alapelv által uralt *büntető* eljárásban távolról sem rendelkezhetnek az ügy sorsát, érdemi elbírálását illetően olyan jogosítványokkal, mint a *ren-*

ben. Szerinte is "a bíróságok tehermentesítésének egyik járható útja az ügyészség diszkrecionális jogkörének bővítése". Megállapítja azt is, hogy "a terhelt joga a bíróság előtti tisztességes eljáráshoz úgy valósul meg, hogy beleegyezése szükséges a vele kapcsolatos ügydöntő határozatokhoz." Szerintünk azonban valószínű, hogy a fiatal jogállamunkban még huzamosabb időbe fog kerülni olyan törvényen alapuló joggyakorlat kialakítása, amelynek értelmében: a bíróságnak előzetes beleegyezést kell kapnia a terheltől abban a kérdésben, hogy bűnösségét megállapíthatja-e, hogy a terhelt a szándékolt minősítést és büntetést megfelelően tartja-e. Momentán még alighanem bizonyos nehézségekkel járna minden ügyben a szóban forgó beleegyezés nyilatkozat beszerzése, már pedig addig nem volna hozható ügydöntő határozat.

¹⁸ Pl. az *olasz* kódex (444. cikk) ismeri az ügyész és a vádlott közötti megállapodás intézményét az egyes büntetési nemeket helyettesítő szankcióknak, s a pénzbüntetés vagy a két évnél nem súlyosabb szabadságvesztés mértékének tárgyában; az egyesbíró előtti eljárásban (549. s köv. cikkek) a hasonló megállapodások lehetőségének köre bővül. *Vámbery* (i. m. 23. p.), rámutatott arra, hogy a rendelkezés, a megállapodás joga nem egészen új, mert "árpádkori büntetőjogunk a kompozicionális rendszeren alapult, ennek felelt meg az eljárás is, amely a felek egyezkedésének gondolatát uralta."

delkezési elv alapján működő *polgári per* ügyfelei. A nem csekély elvi különbség ugyanis abban van, hogy a büntetőperben a felek az *állam* – létező vagy feltételezett – *büntetési joga* felett, míg a polgári perben a *saját* – valódi vagy vélt – *magánjoguk* felett vitatkoznak. Az utóbbiban ezért mindent *elismerhetnek*, mindenről *lemondhatnak*; ugyanakkor a bűnügyben a *közvádoló ügyész csak a legalitás* elvének sérelme nélkül rendelkezhet a váddal és a *vádlott beismerése sem* dönti el szükségképpen az ügy érdemét, mert a szabad bizonyítási rendszerben a beismerés is ellenőrzendő és – a többi bizonyítékkal együtt – mérlegelés tárgya.

A felek processzuális helyzetének "saját erőből" történő megváltoztathatatlanságát nevezték a régebbi szóhasználatban az "*immutabilitás*" elvének. Ha ez a kifejezés már ki is ment a divatból, azért tartalmi jelentése ma is helytálló.¹⁹ (A régi szabályozásokra, szerzőkre és nézetekre való többszöri hivatkozásainkat talán indokolhatja az, hogy a jogrendszeri átalakítások, kodifikációs munkálatok időszakában, amelyben ma is élünk, nem felesleges a visszapillantás arra, ami volt és ami a mához vezetett).

Tény, hogy a beismerést, ezt a gyakorlatban legtöbbször nagyon is ingatag, hézagossá, bizonytalan terhelti nyilatkozatot, a legújabb eljárásjogi szabályozások egyes *speciális eljárásokban* – frontálisan ütközve a egykori klasszikus tilalommal – a *regina probationum rangjára* emelik; ennek azonban minden körülmények között csakis a főszabályt – hogy ti. a szabad bizonyítási rendszerben minden bizonyíték elvileg egyenlő értékű – erősítő *kívételnek* szabadna lennie. Néhány évszázadra előre, valószínűleg bele kell törődni abba, hogy a *büntetőper nem lehet* pontosan, de még túlnyomórészt sem a *polgári per mintájára* szervezni és szabályozni, bármennyire is erőltetik ezt bizonyos egyszerűsítési törekvések és bármennyire őrzik is a régi egységesítő alapokon kifejlődött per-konstrukciókat, pl. az angol jogban és az ezt követő néhány más külföldi tételes jogban.

VI.

A kontradiktórius eljárás elve

A kontradiktórius eljárás (a kétoldalú meghallgatás) elve a vád elv túlsúlyával működő vegyes rendszer sajátja. Előfeltétele az eljárás alapvető funkcióinak – vád, védelem, ítélkezés – *elkülönülése* és a funkciók alanyainak önállósága. Ugyanakkor ez az elv a büntető eljárásban a *tárgyalási szakasz* primátusát fejezi ki és ezáltal a büntető igazságszolgáltatást a tárgyaláson gyakorló *bíróság* tevékenységének jelentőségét is. A büntető ügyek érdemi elbírálásának az államok egyöntetű szabályozása szerint tárgyaláson kell történnie, ahol a bírósági döntés ténybeli megalapozására szolgáló bizonyítást veszik fel. Az alapelv és a belőle folyó eljárás feladatok teljesítése biztosítja a tárgyaláson lezajló jogvitában érdekelt *ügyfelek aktív részvételét* a bizonyítási és egyéb eljárási cselekményekben, de a kontinentális rendszerekben a *bíróság* tárgyalási aktivitását is, érvényesülni engedve a felek processzuális jogosítványait. Ezek a kérdések és követelmények a jogállamok mai eljárásjogában egyetemesen elismertek és csaknem azonosan vannak szabályozva.

¹⁹ L. az immutabilitás elvére, a büntető és polgári per közötti elvi különbségekre: *Balogh* i. m. 124–125. p., *Finkev* i. m. 101. s. köv. p., *Angyal* i. m. 264. p. De az utóbbi szerző és *Vámbery* (i. m. 47. p.) példákat hoz fel a feleknek *egyes részjogosítványokban* megnyilvánuló rendelkezési szabadságára is (magánvád; vád változtatási és vád elejtési jog; fakultatív keresztkérdézési jog; perorvoslati jog.)

A kontradiktórius tárgyalási elv tartalmának lényege tehát abban a lehetőségben van, hogy a felek a bűncselekmény releváns tényeinek feltárásában és bizonyításában *egyenlő tárgyalási jogosítványok* alapján működnek közre, egymás álláspontját megismerhetik, azoknak *ellentmondhatnak*, saját nézeteiket kifejthetik s mindezek során a bíróság *sokolalúan tájékozódhat* a döntést befolyásoló – megvitatott – tény- és jogkérdésekről.

A kontradiktórius elv nyújtotta előnyökről a történeti igazság megállapításában és az igazságos döntésben a közmeggyőződés általános ugyan, mégsem lehet állítani, hogy napjainkban a kontradiktórius tárgyalás, a helyeslések hangoztatása ellenére, *régebbi központi szerepét* megtartotta volna a processzuális jogalkotásban. Az állandóan erősödő *eljárás-gyorsítási, egyszerűsítési* tendenciák²⁰ nem nagyon kedveznek a tárgyalásnak, mint a bűnügyek fő elintézési formájának. Visszaszorításának intézményi eszközei nem nagy számúak ugyan, de a gyakorlatban az ügyek nem jelentéktelen hányadát érinthetik.

Bővül a régi intézmény, a *büntetőparancs* alkalmazási köre, legalábbis hazánkban. Beismerés és más feltételek meglétében, tárgyalás nélkül hozott, csakis a nyomozati iratokra alapított határozattal eredetileg *kizárólag korlátozott összegű pénzbüntetést* lehetett alkalmazni (Bp. 532. §),²¹ de ma már a büntető parancs egy évet meg nem haladó tartamú *felfüggesztett szabadságvesztés* kiszabására is felhasználható (mód. Be. 350. §). Ilyen határozat után kérelemre tárgyalást kell ugyan tartani, míg, kérelem hiányában, a fellebbezés kizárásával, a határozat jogerőssé válik. (Érvényesül tehát a *volenti non fit injuria* ősi "elve", amelyet egyébként nem biztos, hogy éppen a büntetőjogra "találtak ki"). Kétséges, hogy a terheltek *esetenkénti* belenyugvása a kontradiktórius tárgyalás mellőzésébe egyúttal *általános* és osztatlan társadalmi megnyugvást is kelt az igazságszolgáltatás e gyorsított és egyszerűsített formája iránt, különös tekintettel az intézménynek ma már bagatellnek nem tekinthető ügyekben való alkalmazhatóságára is.

Terjed egyes kódexekben azoknak a diszpozitív, sőt olykor kógens jellegű rendelkezéseknek a köre, amelyek lehetővé teszik a különböző okokból *távollévő vádlottal* szemben a *tárgyalás megtartását*, azon a bizonyításfelvételt, s az ügy érdemi elbírálását.²² Valószínű, hogy, különösen a belországi és nemzetközi szervezett vagy szervezetlen bűnözés kategóriáiba tartozó elkövetőkkel szemben, a kontradiktórius eljárás csökkentett mértékű – csak az ügyész és a védő jelenlétében történő – működtetése is eszköze lehet a bűnözés elleni sisyphus-i küzdelemnek, bár az *in contumaciam* elítélés csak *kivételes jelentőségű* bűncselekmények *kivételesen "nevezetes" elkövetői* ellen volt szokásos. Mindenesetre helyeselhető az olyan törvényhozói korrekтивum, amely szerint a vádlott *távollétében* kezdett tárgyalás alatt vagy után kézrekerülő (megjelenő)-vádlottal szemben az – immár kontradiktórius – tárgyalást le kell folytatni.

Ismeretes egyes jogokban a *tárgyalásról való lemondás* intézménye is,²³ amely, az eljárás *kontradiktórius* jellegét megszüntetve, vitathatatlanul a *terhelt processzuális rendelkezési jogának* pregnáns kifejeződése. A más törvényi feltételekhez is kötött intézmény alkalmazása akkor eredményezi a tárgyalás elmaradását és az ügy *bírósági ülésen* való érdemi elintézését, ha a vádlott *beismerésben* van és a tárgyalásról *lemond*. Ez a gyökeresen leegyszerűsített eljárás tehát a vádlott *beismerésének* "pilléreinek" nyugszik, amelynek rendszerinti kétes értékéről és arról a hatályáról, amely szerint egyes

²⁰ Pl. az *olasz* kódex (438–464. cikk) szabályozza: az egyszerűsített eljárást; a büntetés kiszabását a felek egyező kérelmére; a gyorsított eljárást; a közvetlen (azonnali) eljárást; a büntető parancsot.

²¹ Ugyanígy ma is az *osztrák* jogban (1975. évi Strafprozessordnung 460. §)

²² L. *olasz* kódex 486. s köv. cikkek, *német* kódex 232. s köv. §§.

²³ L. *olasz* kódex 438. cikk (az ügyész hozzájárulásával gyakorolható jog).

eljárásokban egymagában, egyéb bizonyítékok nélkül módot ad az ügy érdemi elbírálására, az előbbieken (V. pont) már volt szó.

A terheltnek a saját eljárási jogairól való lemondását a hagyományos jogalkalmazási gyakorlat – a terheltnek adott esetleges törvényi felhatalmazás eseteiben is – vagy *hatálytalannak* ítélte, vagy olyannak, amelyet a *legnagyobb óvatossággal* kell fogadni, figyelmet fordítva a bűnügy érdemét érintő összefüggéseire. Igaz, hogy ebben a vonatkozásban a törvények általában elő is írják a bíróság körültekintő eljárását, ennek ellenére a tárgyalásról lemondó nyilatkozat *realitása* az esetek túlnyomó részében kétségesnek tekinthető. Természetesnek kell tartani, hogy a terhelt *általában is hajlamosak* lemondani processzuális jogosítványaikról valamilyen "megbeszél" előnyért, különösen akkor, ha a lemondás olyan "támogatóra" talál, mint pl. az *ügyész indítványa*. Így a lemondás kevésbé jogi, logikai megfontolásokból, mint inkább a körülmények kiváltotta pszichológiai hatás alatt történik.

Egyébként mindazokban az esetekben is, amikor a törvény lehetővé teszi a másik ügyfél, az *ügyész távollétét* a tárgyalásról, a virtuálisan ilyenkor is létező kontradiktórium "helyzet" ellenére, számolni kell az elv *tényleges* hatályosulásának csorbulásával. Viszont a *keresztkérdézéses* rendszer a tárgyalás kontradiktórium jellegét ugyan *fokozza*, de kérdéses, vajon egyúttal az igazság feltárását is elősegíti-e.

VII.

Általános processzuális elvek

Bár az eljárási alapelvek csoportosításának bonyolult kérdései kívül esnek vizsgálódásunk körén, mégis szükségesnek látszik a csoportosításnak a gyakorlatban és elméletben leginkább alkalmazott szempontjait megemlíteni. Tárgyuk szerint megkülönböztetjük a *szervezeti és működési* alapelveket. Az előbbieket a maguk statikus voltában meghatározói a büntető eljárásnak, az utóbbiak pedig az eljárás mozgását, dinamikáját befolyásolják. A működési alapelvek csoportján belül egyesek közvetlenül és kizárólagosan a *büntető eljárás* "profilját" alakítják – miként az előbbieken tárgyalt néhány alapelv –, másokat az *általános processzuális* alapelvek gyűjtőfogalma alá lehet vonni. Ez utóbbiak nemcsak a büntető, hanem *általában a jogvitás ügyekben* lefolytatható eljárásoknak, így különösen a *polgári* eljárásnak is jellemzői. Mindenesetre az általános processzuális elveknek – *szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság* – vannak a bűnügyekben felismerhető *sajátosságai* is, ezért indokolt ezek korszerűsödésének néhány kérdésére az alábbiakban kitérni.²⁴

1. Az általános processzuális elvek közül a *szóbeliség elve* van legkevésbé kitéve az idők változásainak. A szóbeliség lényege az, hogy az eljárásban, főleg a bírósági szakaszban s itt is a tárgyaláson, a hatóság, a felek és az eljárás más alanyai közötti *érintkezés elsődleges módja*: az élőszó; ez vonatkozik a bizonyítási és egyéb eljárási cselekményekre, a kihallgatásokra, a felek nyilatkozataira, észrevételeire, indítványaira (perorvoslatok bejelentése) stb., a határozatok közlésére (kihirdetés). Noha a Be. 10. § (1) bek.-e *csak a bírósági tárgyaláson* írja elő a szóbeliséget, de a gyakorlat szerint ez a *nyomozásban is* széles körben érvényesül, bár kivételekkel (pl. a nyomozási határozatok a vádemelés rendszerinti formája írásbeli). A szóbeliség *előnyeit* (az eljárási cselek-

²⁴ Az általános processzuális elvek átfogó és részletes elemzését a hazai szakirodalomban máig sem felülmúlt elmélyültséggel, ld. *Angyal* i.m. 278–294. p.

mények végzésének könnyítése, gyorsítása) az újabb jogalkotások is igyekeznek megtartani, a problémák a szóbeliség alóli *kivételek* szabályozása körül adódnak.

Igaz, hogy az élőszóval teljesített eljárási cselekményekről, határozatokról a hitelesség, az ellenőrzés, a jogorvoslás lehetősége céljából sok esetben elengedhetetlen az egyidejű vagy utólagos *írásbafoglalás*; viszont jobban kellene ügyelni arra, hogy mindez véletlenül se jelentse az írásbeliség – a nyomozó rendszerrel együtt régen elbúcsúztatott – "elvének" visszatérését. (Az előbb említett írásbeli szükségesség eseteiben is legfeljebb az *okmányyszerűség* *kisegítő* elvéről szabad beszélni).

Az írásbeliség "benyomulását" elősegítő alkalmak lehetnek többek között pl. a rendestől eltérő, mára igen elterjedt – az előbbieken többször említett – *egyszerűsített, gyorsított* és más külön eljárások, illetőleg ezeknek olyan szabályozása, amely szerint a felek (tehát a terhelt is) egyes jelentős vagy kevésbé jelentős nyilatkozataikat, indítványait – élőszó, illetőleg jegyzőkönyvbe mondás helyett – *írásban kötelesek* megtenni. Ilyen és ehhez hasonló előírások szaporodása ellen fellépve, meg kell őrizni törvényhozáásban, jogalkalmazási gyakorlatban a *szóbeli* eljárás feltétlen *elsőbbiségét*. Többek között azért is, mert a modern ügyféli perben is az élőszó ereje a legjobb eszköz az igazságról vallott meggyőződés elfogadtatására.

2. A *közvetlenség elvének* kifejezett szabályozása vagy immanens jelenléte az újabb eljárási törvénykönyvekben, illetőleg érvényesülése a joggyakorlatban: nem jelentéktelen negatív irányú eltéréseket mutat a régebbi joghelyzettől. Pedig ez az alapelv csak *egyetlen*, igaz, szigorú előírást tartalmaz, azt is csak a *bíróság* számára: "A bíróság ügydöntő határozatát a tárgyaláson közvetlenül megvizsgált bizonyítékokra alapítja" [Be. 10. § (2) bek.]. Ez a szabály nem tiltja ugyan az előkészítő eljárásban (nyomozás, vizsgálat) összegyűjtött bizonyítási anyag *megismerését*, de ennek a közvetett információknak csak *kisegítő* szerepe lehet abban, hogy a bíróság a tárgyaláson a *teljes bizonyítást közvetlenül* maga vegye fel, s azt a nyomozás álláspontjára tekintet nélkül önállóan értékelje. Ugyanis csak a bizonyítási eszközök és a belőlük nyert bizonyítékok *érzéki úton* (látás, hallás, megfigyelés) való észlelése és vizsgálata lehet biztosítéka a bűncselekménnyel és az elkövető személyével kapcsolatos lényeges tények *valóságghú*, igaz megállapításának. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a *bírósági tanács összetétele* változatlan maradjon a tárgyalás egész tartama alatt, s így a tanács minden tagja részt vegyen a közvetlen bizonyítás felvételében. A tárgyaláson a közvetlen bizonyíték-forrásokat, pl. a kihallgatásokat *közvetettekkel* (nyomozati iratanyag, egyéb iratok, tárgyak) *helyettesíteni* csak egészen kivételes törvényi engedéllyel, akkor lehet, ha a tárgyaláson a közvetlen források igénybevétele *objektíve* (fizikailag) kizárt (pl. a tanú meghalt, vagy a kihallgatását lehetetlenné tévő súlyos betegségben szenved stb.).

Ugyanakkor a bíróság közvetítő források (pl. írásbeli vagy szóbeli tájékoztatás, "referáda") nélkül végzett tevékenységének a *felek hasonló*, közvetlen bizonyíték-észlelési lehetősége mellett kell történnie. Ezért ez feltételezi a felek (köztük olykor a védő) kötelező *személyes jelenlétét* legalább is az első fokú tárgyaláson, ahol mindig van bizonyításvétel.

Az előbbieken említett, a közvetlenség elvéből folyó – nyilván az általánosságok körében mozgó, de az alább következő megjegyzések megtételét könnyítő – alapvető követelményeket napjaink jogalkotása több tekintetben *túlzottan tartja*. Felerősödtek a törekvések a közvetlenség eleddig elfogadott, de most már a gyakorlatban "mervének" bizonyuló szabályozásának enyhítésére. Az igaz, hogy a közvetlenség elve alól mindig is voltak *kivételek* (bizonyítás kiküldött vagy megkeresett bíró útján; nem vallomást tartalmazó iratok felolvashatósága a tárgyaláson; a perorvoslati eljárások egyes sajátosságai

stb.), de ezek a kivételek ez esetben is csak a szabályt erősítették. Amellett a közvetlenség elvéből következő szigorú szabályok soha nem vonatkoztak a *nyomozási* szakaszra, amelynek a gyorsasági "elv" által is irányított munkájában elkerülhetetlen pl. több nyomozó részvétele, ami miatt a részcselekmények végzésénél csak "egyenkénti" közvetlenség érvényesülhet.

Néhány példa az alábbiakban a közvetlenség elvének olyan korszerűsítésére, amely az elvből folyó processzuális szabályok *lazulásával* egyenlő.

A közvetlenség érvényesülése szóba sem jön azokban az egyszerűsített, gyorsított eljárásokban, amelyekben eleve, vagy a vádlott lemondása folytán *tárgyalás nélkül*,²⁵ *bírósági ülésen*, csak a beismerés és a nyomozati iratanyag által *közvetített információk* alapján döntenek a büntetőjogi felelősségről. De részben hasonló a helyzet azokban az eljárásokban is, amelyekben tárgyaláson ugyan, de a *vádlott távollétében*²⁶ bírálják el az ügyet. Ilyen esetekben egyúttal a *szóbeliség és a kontradiktórius eljárás* elve sem, vagy csak csökevényesen érvényesülhet, sőt az *igazság feltárása és az igazságosság megvalósítása* is megnehezülhet, pedig ezeket az intézményeket – a bírósági munkateher csökkentésére kétségtelen alkalmasságukon kívül – a bűnözés elleni küzdelem hatékony processzuális eszközeiként is számon tartják. Természetesen nem az egyszerűsítő intézmények léte kifogásolható,²⁷ hanem alkalmazási körüknek – a korlátozások mellett is – *túlzott kiterjesztése*. Pl. – az előzőekben (VI. pont) már említett – *büntetőparancs* intézménye, amely jelenleg nálunk már egy évet meg nem haladó tartamú, *felfüggesztett szabadságvesztés* kiszabását is lehetővé teszi, kezdetben csak korlátozott (Bp. 532. §), majd – a törvényi összeghatárok között – korlátlan összegű (1930. évi XXXIV. tc. 121. §) *pénzbüntetés* kiszabására adott módot, és később egyes *mellékbüntetések önálló* alkalmazására is.²⁸

De tárgyaláson is sérülhet a közvetlenség elve akkor, ha a törvény olyan lehetőségeket enged, hogy a *közvetlen* bizonyíték források (pl. kihallgatás) *helyett* – a már említett objektív akadályok esetén kívül is – pl. a *nyomozati* vallomásokat *fel lehet olvasni* vagy ismertetni. Egyúttal a *védelmi jogok* sérelmével is jár, amikor a tárgyaláson a *vallomást megtagadó vádlottnak* a nyomozás során tett beismerő vallomását *felolvassák* [mód. Be. 83. § (3) bek.], azaz *közvetett (okirati)* bizonyítási eszközből nyert bizonyítékot fogadnak el a bűnösség alapjául, holott, mint már idéztük [Be. 10 § (2) bek.], a bírósági ügydöntő határozatot csak a tárgyaláson *közvetlenül* megvizsgált bizonyítékokra lehet alapítani. Hasonló eset fordul elő, amikor *nyomozati tanúvallomási* jegyzőkönyvet olvasnak fel a tárgyaláson a tanú kihallgatása helyett, lazán értelmezve azt a törvényi rendelkezést [előbb idézett Be. 83. § (3) bek.], hogy ilyenek csak akkor van helye, ha a tanú a tárgyaláson *nem hallgatható ki*. (Tehát pl. akkor nincs helye, ha a tanú idézésre egyszerűen nem jelent meg).²⁹ Nem is beszélve olyan előforduló esetekről, amikor a közvetlenség elvét sértve, a tárgyaláson – *sit venia verbo* – keresztül-kasul felolvassák (ismertetik) a *vádlottnak* a nyomozás során *tanúként*, vagy a *tanúnak* a nyomozásban

²⁵ L. 23. sz. jegyzet.

²⁶ L. 22. sz. jegyzet.

²⁷ Bár hazai irodalmunkban *Móra* (Móra Mihály–Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog. Budapest, 1961. 323. p.) kifogásolta a büntető parancs intézményét, mondván, hogy "az alapelvek jó részét" sérti.

²⁸ Vö. 21. sz. jegyzet.

²⁹ Az *osztrák kódex* (242. §) az igazolatlanul meg nem jelent tanúval szemben mintegy szankcióként szabályozza (a pénzbírság mellett) a vizsgálat során tett vallomása felolvasását a tárgyaláson.

gyanúsítottként tett vallomását, illetőleg más büntető ügyben, vagy egyéb eljárásban tett különféle vallomásokat.³⁰

A tárgyalás folytonosságára (elnapolására, ismétlésére) vonatkozó eljárási szabályok szigorának – nyilván az eljárás gyorsítása érdekében történő – enyhítése is gyengítheti a közvetlenség elvének érvényesülését. Ilyen pl. a korábbi három (még régebben egy vagy kettő) hónapról *hat hónapra* emelése annak az időtartamnak, amelyen belül a bíróság az elnapolt tárgyalást változatlan összetételű tanácsban, ismétlés nélkül folytathatja [mód. Be. 197. § (1). bek.].³¹ Továbbá: a tanács összetételében történt változásnak a tárgyalás kötelező megismétlésével járó következménye mára már súlytalanná vált, mert a megismétlés a *korábbi tárgyalás anyagának ismertetésével* is teljesíthető, ha a változás a hivatásos bíró személyére nem vonatkozik [mód. Be. 197. § (2) bek.]. Kétséges, hogy a tárgyalás, főleg a bizonyítás *ismétlésének tekinthető-e* a korábbi tárgyalás anyagának ismertetése (legalábbis a bizonyításról alkotott összbenyomásokat is megőrző módon), még ha mind a két tárgyaláson ugyanaz a hivatásos bíró járt is el.

3. A nyilvánosság alapelve. A bűnperек nyilvánosságának követelménye már a 1789. évben összehívott francia Assemblée Constituante napirendjének első pontjai között³² szerepelt, megelőzve még a védelem elvét is. Azóta a jogállamokban *egyetemesen elfogadott* alapelv nemcsak a büntető, hanem a polgári ügyekben tartott bírósági tárgyalásokra nézve is. A nyilvánosság előnyei és bizonyos hátrányai ismertek és a kódexek idevágó szabályozásai alapján hasonlóak.

Előnyei között tartják számon: elősegíti a közvélemény ellenőrzését a bíróságok működése fölött; fokozza az igazságszolgáltatás iránti bizalmat; a bíróságokat alaposabb munkára ösztönzi; nagymértékben csökkenti a bírósági visszaélések lehetőségét. *Hátrányai*: az ártatlan vádlott meghurcolásnak lehet kitéve; a sértettnek, a tanúknak és az eljárás más alanyainak magánéletük felszínre hozatalával károkat okozhat; terjesztheti a bűncselekmények leplezésére, a bíróságok "kijátszására" alkalmas, valamint (belső) szakmai tevékenységére, "szokásaira" (*usus fori*) vonatkozó ismereteket.³³

Egybevetve az előnyöket és a hátrányokat, ma már *visszafordíthatatlan* a fejlődésnek az az iránya, amely a nyilvánosság elvének el nem vitatható jogosultságát jelzi. A tárgyalások *teljes nyilvánossága* a főszabály, a korlátozások csak *kivételek* lehetnek, viszont itt is éppen a kivételek mikénti szabályozása válthat ki vitákat. Általában elfogadott volt régi jogunkban [Bp. 293. § (4) bek.] és joggyakorlatunkban, hogy a *közrend* biztosításának és a *közérkölciség* védelmének szempontja indokolhatja a nyilvánosság kizárását a tárgyalásról vagy annak egy részéről.³⁴ Egyes kódexek kizáró okként szabályozzák [így a Be 11. § (2) bek.] az *államtitok*, *szolgálati titok* védelmét is. Pedig kérdéses, hogy a büntető tárgyalás nyilvánosságához fűződő alapvető *társadalmi érdek* miért ne lehetne elégséges ok legalább is bizonyos esetekben, a titokvédelem "felfüggesztésére" és arra, hogy a titok alóli felmentés meg vagy meg nem adásával ne

³⁰ Az olasz kódex 514. cikke szerint viszont – taxative felsorolt kivételes esetektől eltekintve – a tárgyaláson "tilos a vádlott és a tanú büntügyi rendőrségen, ügyészségen vagy előtárgyalás során tett nyilatkozatáról felvett jegyzőkönyv felolvasása."

³¹ Az osztrák kódex (276/a §) szerint ez az időtartam: egy hónap.

³² Pontosabban: "az alkotmányozó nemzetgyűlésre összehívott három rend cahiers-jeiben" (I. Balogh i. m. 77. p.)

³³ L. a nyilvánosság előnyeire, hátrányaira összefoglalóan: Vámbéry i. m. 56. p., Angyal i. m. 278–279. p.

³⁴ Ugyanígy az osztrák kódex 228 §; egyéb kizárási ok nincs.

az igazságszolgáltatáson kívüli szervek döntsék el a büntető tárgyalás nyilvánosságának kérdését.

De általánosságban is, a nyilvánosság alapelveinek, illetőleg a kivételeknek korszerűsítésére irányuló jogalkotói törekvések nem mehetnek el odáig, hogy – a gyakorlatban – a sértett, a tanúk, az eljárás más alanyai indokolt személyi védelmének, illetőleg magánéletük körülményei megóvásának szempontjai, az ezekre való *formális hivatkozások* alapján, kellő *bírósági mérlegelés hiányában*, mintegy iratlan szabályként, a tárgyalás nyilvánosságának *rendszerinti* kizárását eredményezzék. Ez vonatkozik az alapelv érvényesülését *objektíve* gátló, olyan okok megítélésére is, mint a tárgyalóterem befogadó képessége, a hallgatóság nem megfelelő viselkedése stb.³⁵

Végül a teljes *nyilvánosság szempontjából* a tárgyalással egy tekintet alá eső *bírósági ülések* körét indokolt lenne bővíteni. Ami pedig az *ügyfél nyilvánosságot*, vagyis a feleknek és képviselőiknek a bírósági üléseken való jelenléti lehetőségét illeti, ennek is a kiterjesztése volna a kívánatos. De az ügyfél nyilvánosságot indolt gyakrabban lehetővé tenni *egyes nyomozási cselekmények* foganatosításánál is.

VIII.

Befejező megjegyzések

Tíz eljárási alapelv mai állapotának és korszerűsödési kérdéseinek rövid áttekintése után indokolt "listát" készíteni azokról a további, túlnyomórészt ugyancsak korszerűsödött alapelvekről, amelyek taglalása már *nem fért bele* a jelen kis írás kereteibe. Ezek az alapelvek (elvek, "vezéreszmék", alapvető törvényi rendelkezések): a *szervezeti alapelvek* körében: igazságszolgáltatás kizárólag bíróságok útján; törvény előtti egyenlőség; társasbíráskodás; laikus elem részvétele az ítékezésben; bírói függetlenség; a *működési alapelvek* körében: ártatlanság védelme; védelem; objektív igazság; bizonyítékok szabad mérlegelése; ügyfélegyenlőség; anyanyelv használata; jogorvoslati jogosultság; *újabb elvek*: jog a bíróság eljárásához; jog a tisztességes eljáráshoz; önvádolásra kötelezés tilalma.

De elmaradt – az elemzések során idevonatkozólag tett egy-két megjegyzéstől eltekintve – az *alapelvek rendszerezésének* kérdésében való állásfoglalás kifejtése is, noha nemcsak az egyes alapelvek, hanem rendszerezésük szempontjai (fundamentum divisionis) is *korszerűsödnek*. Az alapelvek rendszerének kérdését most már csak egy vonatkozásban érintve, megállapítható az a sajátosság, hogy a *kódexek* többsége az alapelvekről felsorolást és fogalom meghatározásokat *nem* ad, hanem ehelyett az *eljárás egyes szakaszait* vezeti be azok jellemző vonásait kiemelő néhány *elvi jelentőségű rendelkezéssel*. Az újabb külföldi *tankönyvek, szakirodalmi munkák* is többnyire *ezt a módszert* követik, de vannak olyanok is, amelyek az alapelveket *egyenként, csoportosítva* tárgyalják.³⁶

³⁵ A Bp. szerint semmisségi ok volt (384. §. 7. pont) "ha a nyilvánosságot törvényes ok nélkül zárták ki". Az osztrák kódex szabályozása (228. §) hasonló: "A főtárgyalás egyébkénti semmisség terhe mellett nyilvános". A hazai joggyakorlat szerint a tárgyalásról a nyilvánosság törvénysértéssel történt kizárása a Be. 261. § (1) bek.-e alá eső – ún. relatív – eljárási szabálysértést valósít meg. (Tehát közvetlenül a nyilvánosság törvénysértő kizárását szankcionáló szabályozás nincs.)

³⁶ Újabb munkák a két módszert egyesítik: az egész büntető eljárási joganyaghoz általános alapvetést is adnak (egyes alapelvekről is), és a főbb processzuális intézményeket külön-külön is megalapozzák elméletileg. Pl.: G. Stefani–G. Levasseur–B. Bouloc: Procédure Pénale. 15. ed. Paris, 1993. Összefoglaló,

Nem tudni, hogy az alapelvek elkülönített – egyenként is csoportosított – törvényi szabályozását, illetőleg önálló tudományos feldolgozását *mellőző* megoldások a rendszerezésükben is *korszerűsödött* koncepciók következményei-e, avagy a klasszikus alapelveknek ma már *jóval kisebb jelentőséget* tulajdonító felfogás tükröződései. Valószínű inkább az utóbbi lehetőség.

ERVIN CSÉKA

PRINCIPES FONDAMENTAUX MODERNISÉS EN PROCÉDURE
PÉNALE

(Résumé)

L'auteur explique la notion et l'importance contemporain des principes fondamentaux en procédure pénale. Il montre le changement et la conformité à l'esprit du temps des certains principes fondamentaux, en analysant un par un les principes les plus importants dans le système transactionnel d'aujourd' hui de la procédure pénale. Ces sont les suivants: principe d'inquisition, principe d'accusation, officialité, légalité, opportunité; en outre – surtout au cours de l'audience –: principe contradictoire, droits de dispositions, publicité, oralité, principe de l'immédiateté. Selon l'opinion de l'auteur, les réglementations procéduriales nouvelles constituent relativement beaucoup d'exceptions à la validité du principe contradictoire et à celle du principe de l'immédiateté. L'une partie des exceptions se montre acceptable dans les procédures sommaires, mais l'autre partie (p.ex.preuve par pièce justifiée) semble exagérée. La conclusion de l'auteur c'est qu'il est vraiment nécessaire d'interpréter de nouveau certains principes fondamentaux de la procédure pénale, mais la majorité des principes classiques se doit prévaloir même de nos jours.